

Розділ VI Склад злочину

§ 1. Поняття і значення складу злочину

1. Склад злочину — це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають учинене суспільно небезпечне діяння як злочинне. З цього визначення випливає, що визнання того чи іншого суспільно небезпечного діяння злочином є виключним правом законодавця, тобто Верховної Ради України. Саме тут реалізується принцип: немає злочину без вказівки на те в кримінальному законі. У чинному законодавстві міститься ви-черпний перелік тих суспільно небезпечних діянь, що нині визначені як злочинні. Отже, для того щоб будь-яке суспільно небезпечне діяння, що трапляється в реальному житті, набуло статусу злочину, необхідно, щоб діяння даного виду були визначені законодавцем як злочинні. Тільки за вчинення таких суспільно небезпечних діянь особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності та їй може бути призна-чене кримінальне покарання. Відступ від цієї вимоги на практиці може призвести до серйозних порушень законності та обмеження прав гро-мадян.

2. Тільки законодавець у нормах закону за допомогою закріплення відповідних об'єктивних і суб'єктивних ознак визначає, які з учинених суспільно небезпечних діянь є злочинами. Причому він не в змозі (та й у цьому немає необхідності) виділити і нормативно закріпити всю сукупність ознак конкретного злочину. Будь-який конкретний злочин (убивство, крадіжка, хуліганство) має безліч ознак. Чимало з них уза-галі безпосередньо не стосуються вирішення питання про злочинність і караність діяння. Тому законодавець з усієї сукупності ознак, що характеризують той чи інший злочин, виділяє найбільш важливі, зна-чущі та найбільш типові, що однаково притаманні всім злочинам да-ного виду.

Отже, обсяг ознак, що характеризують конкретно вчинений злочин, значно ширше за обсяг тих юридично значущих ознак, що визначають суспільно небезпечні діяння певного виду як злочинні. Водночас склад злочину виступає і як більш широке поняття, бо він містить характеристику не одного конкретного злочину, а всіх злочинів даного виду. Тому при встановленні ознак складу в конкретно вчиненому злочині треба йти не шляхом їх ототожнення, а через їх виявлення у вчиненому діянні і зіставлення з ознаками (елементами) видового поняття складу злочину, закріпленого у кримінальному законі.

Формулюючи ознаки конкретного складу злочину, законодавець завжди виходить з тих, закріплених у нормах Загальної частини КК, ознак злочину, що мають загальний характер і входять до складу будь-якого конкретно вчиненого злочину. Наприклад, при цьому завжди враховуються закріплені у статтях 18, 19 і 22 КК вимоги, що ставляться до загального суб'єкта злочину (фізична, осудна особа, яка досягла визначеного в законі віку). Тому вже при конструюванні конкретних кримінально-правових норм немає необхідності щоразу вказувати на вимоги, що стосуються загальної характеристики суб'єкта злочину. Саме так немає необхідності у кожній статті КК розкривати зміст умислу і необережності, оскільки зміст цих понять закріплено у статтях 24 і 25 КК.

Найчастіше в конкретній кримінально-правовій нормі законодавець найбільш повно закріплює ознаки об'єктивної сторони. Це викликано тим, що вони в більшості випадків індивідуальні і притаманні тільки цим злочинам.

Слід мати на увазі й те, що в кримінально-правовій нормі зазначені ознаки закріплюються з урахуванням дій виконавця в закінченому злочині. Відобразити ж у конкретній нормі особливості цих злочинів з урахуванням стадій учинення злочину і різної ролі у ньому всіх співучасників немає необхідності, оскільки ці особливості, у свою чергу, мають загальний, типовий для всіх злочинів характер і тому вони закріплені в статтях 13-16, а також у статтях 26-28 Загальної частини КК.

Таким чином, у нормах Загальної частини містяться тільки ті об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу, що притаманні всім злочинам чи багатьом з них. Саме ці ознаки в поєднанні з ознаками, описаними в конкретних нормах Особливої частини КК, і утворюють склад конкретно вчиненого злочину.

3. Важливо відзначити й те, що склад злочину — це реально існуюча система ознак, а не плід людської фантазії чи просто вигадка. А якщо це об'єктивна реальність, то її можна пізнати і використати в практичній діяльності.

Звичайно, коли ми говоримо, що всі ознаки будь-якого складу включені в той чи інший кримінальний закон, то при цьому враховується, що ці ознаки зовні не завжди очевидні, бо вони певною мірою формалізовані, і у самому тексті закону можуть зазначатися як безпосередньо, так й через систему юридичних понять і категорій.

Наприклад, у ст. 185 КК досить докладно закріплені ознаки складу крадіжки як таємного викрадення чужого майна. Тут визначено предмет посягання (чуже майно), описано характер дії (таємне викрадення), але нічого не сказано про суб'єкта злочину, форму вини та інші ознаки цього складу. Усі ці ознаки мають загальний характер і тому закріплені в нормах Загальної частини КК, до яких і треба звертатися. Наприклад, зі змісту статей 18, 19 та 22 КК випливає, що суб'єктом крадіжки може бути лише осудна особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку. Порівняльний же аналіз статей 24 та 185 КК свідчить про те, що крадіжка як діяння, свідоме і цілеспрямоване на одержання наживи, може бути вчинена лише з прямим умислом. Вивчаючи місце розташування ст. 185 у системі Особливої частини КК (розділ VI «Злочини проти власності»), слід зробити висновок про те, що об'єктом крадіжки є відносини власності.

4. Склад злочину необхідно відмежовувати від самого злочину, оскільки вони не збігаються один з одним, а тільки співвідносяться між собою як явище (конкретний злочин) та юридичне поняття про нього (склад конкретного виду злочину). Злочин — це конкретне суспільно небезпечне діяння (наприклад, крадіжка вчинена громадянином І. 17 січня 2008 р. з магазину села Кулики), вчинене у певних обставині, часі та місці, що відрізняється безліччю особливостей від усіх інших злочинів даного виду (наприклад, учинене вперше, шляхом обману усунуто охорону, заборони знищені шляхом злому тощо).

Склад же злочину являє собою юридичне поняття про злочин певного виду (склад крадіжки, вбивства, зґвалтування, грабежу та ін.), у якому об'єднані їх найбільш істотні, типові та універсальні ознаки. Тому, наприклад, крадіжки, вчинені різними особами,

завжди тією чи іншою мірою відрізняються одна від одної своїми особливостями, але склади цих крадіжок тотожні, однакові.

Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що обсяг ознак злочину і складу злочину різний. З одного боку, обсяг ознак злочину ширший за обсяг ознак складу злочину, оскільки останній містить лише найбільш загальні, типізовані, тобто притаманні всім злочинам даного виду, ознаки. З другого боку, склад злочину ширший за кожний конкретний злочин, оскільки він містить ознаки не одного конкретного злочину, а всіх злочинів даного виду.

5. Поряд зі складом конкретного злочину в теорії кримінального права виділяють загальне поняття складу злочину. Вчення про загальне поняття складу злочину ґрунтується на теоретичному узагальненні всіх типізованих ознак, притаманних усій сукупності складів конкретних злочинів. Отже, це не законодавче, а теоретичне поняття. У ньому узагальнено ознаки, що характеризують об'єктивні і суб'єктивні ознаки всіх складів злочинів, передбачених чинним кримінальним законодавством.

Різним є практичне призначення понять загального і конкретного складів злочинів. Загальне поняття складу злочину як наукова абстракція є засобом пізнання конкретних складів, містить рекомендації з їх конструювання, дає змогу здійснювати їх наукову класифікацію. Конкретний же склад злочину містить усі описані в законі ознаки певного виду злочинів. Тому встановлення цих ознак у суспільно небезпечних діях особи свідчить про те, що вона вчинила злочин.

6. Викладене дозволяє зробити такі важливі висновки:

- склад злочину являє собою певну сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне;
- тільки в кримінальному законі встановлюється сукупність зазначених ознак;
- перелік складів злочинів, передбачених законом, є вичерпним;

- тільки у складі злочину визначаються характер та обсяг відповідальності за вчинений злочин.

7. У науці кримінального права вчення про склад злочину посідає особливе місце. Це пояснюється як його значущістю для вирішення питань про злочинність і незлочинність діяння, правильної кваліфікації скоєного і точного застосування закону, так і тим, що в рамках само-го вчення про склад злочину вивчаються і розвиваються всі основні інститути кримінального права.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить у собі склад злочину, передбаченого цим Кодексом. У цій нормі відбито найважливіше значення складу злочину для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу злочину (і ніякі інші обставини) може бути підставою кримінальної відповідальності. Таким чином, склад злочину є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності: встановлення його ознак у конкретному суспільно небезпечному діянні особи означає, що є все необхідне для кримінальної відповідальності.

Тим самим склад злочину визначає і межі розслідування, оскільки основним завданням слідства і є встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину.

Важливе значення складу злочину виявляється і в тому, що він дає змогу здійснити, по-перше, чітке розмежування між злочином і про-ступком, тобто незлочинним суспільно небезпечним діянням; по-друге, відмежувати один злочин від будь-якого іншого (наприклад, крадіжку від грабежу, зловживання владою або службовим становищем від пере-вищення влади або службових повноважень).

У законодавчій практиці за допомогою складу злочину проводиться криміналізація (декриміналізація) суспільно небезпечних діянь. Тому склад злочину, як і вчення про нього, утворює той інструмент, за допомогою якого законодавець і здійснює кримінальну політику в га-лузі криміналізації діянь.

§ 2. Елементи та ознаки складу злочину

1. У кожному складі злочину прийнято виділяти його елементи, а саме: об'єкт злочину, об'єктивну сторону злочину (їх сукупність називають об'єктивними ознаками складу), суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину (вони в сукупності іменуються суб'єктивними ознаками складу). У своїй єдності ці об'єктивні і суб'єктивні ознаки й утворюють склад злочину.

Об'єкт злочину — це те, на що завжди посягає злочин і чому він завжди заподіює певну шкоду. Це ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

Об'єктивна сторона — це зовнішня сторона діяння, яка виражається у вчиненні передбаченого законом діяння (дії чи бездіяльності), що заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту злочину.

Обов'язковими (необхідними) ознаками об'єктивної сторони як елементу складу виступають діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок. Тому в злочинах з так званим матеріальним складом має бути встановлений причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і суспільно небезпечним наслідком, що на-став.

Суб'єкт злочину — це особа, яка вчиняє злочин. Згідно зі ст. 18 КК суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього КК може наставати кримінальна відповідальність.

Тому юридичні особи (підприємства, організації, установи, політичні партії, громадські організації тощо) не можуть бути суб'єктами злочинів. Неприпустимою є колективна відповідальність за вчинені окремими особами злочини.

Відповідно до ст. 19 КК суб'єктом злочину може бути тільки осудна особа, тобто така, яка під час учинення передбаченого КК діяння могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Тому особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічної психічної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 19 КК), не підлягає кримінальній відповідальності.

У ч. 1 ст. 22 КК передбачено, що кримінальна відповідальність, за загальним правилом, настає з шістнадцяти років, а за окремі злочини, вичерпний перелік яких міститься у ч. 2 ст. 22 (наприклад, убивство, розбій, зґвалтування), — з чотирнадцяти років.

Суб'єктивна сторона — це внутрішня сторона злочину, бо вона містить психічні процеси, що характеризують свідомість і волю особи в момент учинення злочину. Ознаками суб'єктивної сторони як елементу складу злочину є вина, мотив та мета злочину. Обов'язковою (необхідною) ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину виступає вина особи. Відповідно до ст. 23 КК виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. За відсутності вини особи немає і складу злочину, навіть якщо в результаті її дії (бездіяльності) настали передбачені законом суспільно небезпечні наслідки. У цьому положенні відображено найважливіший принцип — суб'єктивного ставлення, закріплений у ст. 62 Конституції України.

Стаття 24 КК передбачає умисел і його види: прямий та непрямий. При прямому умислі особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. При непрямому умислі особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Стаття 25 КК передбачає необережність та її види: злочинну само-впевненість та злочинну недбалість. Злочинна самовпевненість виражається в тому, що особа

передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легко-важно розраховувала на їх відвернення. Злочинна недбалість має місце там, де особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

2. Кожний з цих елементів складу злочину має певну сукупність ознак. Залежно від їх ролі в характеристиці загального поняття складу ці ознаки поділяються на обов'язкові та факультативні. Обов'язкові — це ознаки, притаманні будь-якому складу злочину, без яких взагалі немає складу злочину. Факультативними визнаються ознаки, що не є обов'язковими для всіх складів злочинів і в різних складах можуть відігравати різну роль. До таких ознак слід віднести час, місце, обстановку і спосіб учинення злочину (характеризують об'єктивну сторону), мотив і мету (характеризують суб'єктивну сторону), а також ознаки спеціального суб'єкта злочину та деякі інші. Наведений поділ ознак складу на обов'язкові і факультативні має важливе значення, оскільки він сприяє більш глибокому з'ясуванню складів окремих злочинів та їх відмежуванню від суміжних. Так, відкритий спосіб викрадення майна при грабежі (ч. 1 ст. 186 КК) є обов'язковою ознакою цього складу, а в п. 5 ч. 2 ст. 115 КК спосіб, небезпечний для життя багатьох осіб, при вбивстві розглядається як кваліфікуюча ознака. Якщо ці ознаки в статтях Особливої частини КК не передбачені ні як обов'язкові, ні як кваліфікуючі, то вони на кваліфікацію злочину не впливають і можуть відігравати тільки роль обставин, які пом'якшують або обтяжують вину, що враховується при призначенні покарання (наприклад, п. 12 ст. 67 КК передбачає як обставину, що обтяжує вину, вчинення злочину загальнонебезпечним способом).

---

§ 3. Види складів злочинів

1. Виділення окремих видів складів злочинів (їх класифікація) має важливе значення для пізнання окремих складів злочинів і встановлення їх істотних ознак та в кінцевому результаті для точної кваліфікації злочину. Склади злочинів можна класифікувати за різними критеріями: за ступенем суспільної небезпечності; за структурою, тобто за способом опису ознак складу в законі; за особливістю законодавчого конструювання.

2. Суспільна небезпечність злочину — це антисоціальна властивість, об'єктивно існуюча, зумовлена всією сукупністю його негативних ознак, що свідчать про реальну можливість заподіяти шкоду охоронюваному кримінальним законом суспільним відносинам. Причому слід відрізнити суспільну небезпечність як передбачену в законі певну нормативну абстракцію і небезпечність конкретно вчиненого злочину. У кримінальному законі вона закріплюється лише як можливість (здатність) заподіяти шкоду, а при вчиненні конкретного злочину ця можливість перетворюється на дійсність і характеризує суспільну небезпечність саме цього злочину.

За ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) розрізняють:

- 1) простий (іноді його називають «основний») склад злочину — він містить основні ознаки злочину і не містить пом'якшуючих чи обтяжуючих (кваліфікуючих) обставин. Так, у ч. 1 ст. 185 КК наводиться визначення крадіжки як таємного викрадення чужого майна (без пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин);
- 2) склад злочину з пом'якшуючими обставинами (так званий привілейований склад), який характеризується обставинами, що значною мірою знижують суспільну небезпечність і караність даного виду злочину (наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевно-го хвилювання (ст. 116 КК), або вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК));
- 3) склад із кваліфікуючими ознаками, тобто з такими, що обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію. Прикладом кваліфікованого складу можна вважати ч. 2 ст. 185 КК, тобто крадіжку, вчинену повторно або за попередньою змовою групою осіб;
- 4) склад з особливо обтяжуючими (особливо кваліфікуючими) обставинами, тобто такими, що надають злочину особливу суспільну небезпечність (наприклад, крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5 ст. 185 КК)).

3. За характером структури складів, тобто за способом опису їх ознак безпосередньо в законі, всі вони можуть бути поділені на прості та складні.

До простих складів належать ті, що містять ознаки одного суспільно небезпечного діяння, яке посягає на один об'єкт. Прикладом простих складів є умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК), грабіж (ч. 1 ст. 186 КК).

Складним є склад злочину, законодавчу конструкцію якого ускладнено якими-небудь обставинами. Тому складними слід визнавати склади з двома об'єктами (розбій — ч. 1 ст. 187 КК), із двома діями (самовільне присвоєння владних повноважень або звання посадової особи, поєднане із вчиненням будь-яких суспільно небезпечних діянь, — ч. 1 ст. 353), із двома формами вини (умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, — ч. 2 ст. 121 КК).

До складних належать також альтернативні склади, об'єктивна сторона яких може виражатися у декількох діях чи способах дії або в різних наслідках. Так, державну зраду в ст. 111 КК визначено як злочин, що може бути вчинений шляхом переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період військового конфлікту, шпигунства, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Як видно, кожна з названих дій утворює об'єктивну сторону зазначеного злочину. У той же час склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 277 КК, встановлює відповідальність за умисне руйнування або пошкодження транспортних засобів за умови настання будь-якого із зазначених у даній статті наслідків: аварії поїзда, судна; порушення нормальної роботи транспорту; створення небезпеки для життя людей, настання інших тяжких наслідків.

4. За особливостями конструкції виділяють злочини з формальним складом, злочини з матеріальним складом та злочини з усіченим складом.

Таке конструювання ґрунтується на тому, що будь-який злочин у своєму розвитку може пройти цілу низку стадій (етапів): готування, замах, закінчений злочин. Причому окремим видам злочинної діяльності притаманна винятково висока суспільна небезпечність уже на ранніх стадіях її розвитку. Тому законодавець нерідко закріплює момент закінчення таких злочинів уже на стадії замаху чи навіть готування, не пов'язуючи закінчення злочину з фактом настання суспільно небезпечних наслідків.

Злочинами з формальним складом прийнято називати такі, що не включають суспільно небезпечні наслідки як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони, а тому злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначеного у законі діяння. Наприклад, у ч. 1 ст. 278 КК встановлено відповідальність за угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна. Цей злочин вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння (угону або захоплення транспорту) незалежно від можливих наслідків.

Злочинами з матеріальним складом прийнято вважати такі, при конструюванні об'єктивної сторони яких законодавець як обов'язкову ознаку передбачає певні суспільно небезпечні наслідки. У таких складах об'єктивна сторона одержує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. У злочинах з матеріальним складом обов'язково треба встановлювати причинний зв'язок між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали. Прикладом злочину з матеріальним складом є вбивство, яке вважається закінченим тільки з моменту смерті потерпілого (ст. 115 КК). Сам по собі факт пострілу в жертву з метою її вбивства не утворює складу закінченого злочину, оскільки не настав передбачений законом наслідок — смерть іншої людини. Такі дії повинні кваліфікуватися лише як замах на вбивство (ст. 15 та ст. 115 КК).

Злочини з усіченим складом — це такі, в яких момент закінчення злочину самим законом переноситься на стадію готування або на стадію замаху. Наприклад, за ст. 129 КК відповідальність за погрозу вбивством настає з моменту самої погрози, а розбій вважається закінченим злочиним з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном (ст. 187 КК).

---

§ 4. Кваліфікація злочинів

1. Під кваліфікацією злочинів розуміють точне встановлення відповідності вчиненого винним суспільно небезпечного діяння складу конкретного злочину, закріпленого в

кримінальному законі.

Кваліфікуючи злочин, ми визначаємо ту статтю КК, у якій закріплено склад вчиненого злочину. Тим самим за допомогою кваліфікації дається точна юридична і соціальна характеристика вчиненого діяння.

2. Правильна кваліфікація злочинів — необхідна умова забезпечення законності в боротьбі зі злочинністю. У свою чергу, неправильна кваліфікація веде до порушення прав і законних інтересів як держави, так і окремих громадян, перешкоджає нормальному відправленню правосуддя, підриває авторитет органів розслідування і суду, а в кінцевому результаті — авторитет держави. Така кваліфікація може призвести до притягнення невинного до кримінальної відповідальності або призначення винному покарання, що не ґрунтується на законі. Помилкова кваліфікація також може спричинити необґрунтоване звільнення винного від відповідальності або покарання. Тому вирок суду, що ґрунтується на неправильній кваліфікації, підлягає зміні або скасуванню.

3. Як уже зазначалося, кожен злочин має безліч ознак, однак далеко не всі вони враховуються при кваліфікації. При кваліфікації в конкретному діянні необхідно встановити (відібрати) ті юридично значущі об'єктивні і суб'єктивні ознаки, що входять до складу конкретно вчиненого злочину. Причому склад утворює тільки вся сукупність передбачених законом ознак. Відсутність хоча б однієї з необхідних ознак свідчить про відсутність у діянні особи складу конкретного злочину.

Кожен злочин, як і будь-яке інше діяння людини, завжди виявляється як певна єдність об'єктивного і суб'єктивного. Причому об'єктивні ознаки будь-якого злочину завжди виступають у єдності з його суб'єктивними ознаками. Сам же процес кваліфікації полягає у послідовному встановленні точної відповідності об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони вчиненого злочину об'єкту, об'єктивній стороні, суб'єкту та суб'єктивній стороні складу злочину, закріпленого законом.

Контрольні запитання

1. Що таке склад злочину?
2. Яке значення має склад злочину в кримінальному праві?
3. Яким є перелік складів злочинів у законі?
4. Які елементи складу злочину є обов'язковими?
5. Що таке факультативні ознаки складу злочину?
6. Які види складів злочинів виділяються за особливостями їх конструкції?
7. Що таке кваліфікація злочину?
8. Як розмежовуються поняття «злочин» і «склад злочину»?